

LÎ HERÊMA HEKARÎYÊ/CULEMÊRGÊ GOTÎN Û SERPÊHATÎYÊN MÎR Û ÎSÊ DELA

KEREM ENGÎN

Zankoya Hekarî/ Turkiya

PUXTE:

Li gor edebiyata Kurdan ya devkî Îsê Dela şêwirmendiya Mîri kiriye. Ev Mîre kî ye û kijan serdemî da jiyana xwe domandiye? Derheqê wê çendê da di Edebîyata Devkî da agahiyên cuda hatîne veguhastin. Mîr ji bo meselên girîng yê civakî suwalên xwe bi Îsê Dela kirîne. Îsê Dela jî bi awayekê hekîmane di derheqê wan meselan da gotinên xwe gotine. Gotinên Îsê Dela nexşê xwe di dilê civaka Kurdan de çêkirîye. Her wîsa di nav civaka Kurdan da serpêhatiyên Mîr û Îsê Dela gelek binavûdeng bûne û di edebiyata gelêrî de cihekê girîng girtiye. Van serpêhatîyan hem di rabirdû da li ser civakê tesîrek mezin avakirine, hem jî bi devê mezin û zanayan ve ji bo nîfşên nû hatîne veguhastin. Her wekî hemî herêmên Kurdan li herêma Hekarê jî ev serpêhatiyên henê di şevên tarî û dirêj de piranî di demsalên zivistanê de li dîwan û koçkan da hatine vegotin. Mijarên serpêhatiyên Mîr û Îsê Dela cur bi cur in. Li ser her aliyên jiyane van serpêhatîyan di civaka Kurdan da cihê xwe girtine. Di nav van serpêhatîyan de nukte, yarî û şîretan xwe nişan daye. Di edebiyata Tirkî da serpêhatiyên Xoce Nesreddîn (Nasrettin Hoca) çawan belav bûne, di Edebîyata Kurdan da jî serpêhatiyên Îsê Dela wisa di nav xelkê da belav bûne. Gotinên Îsê Dela wek guharekê ne ku Mîrov her demekê bike guhê xwe. Ji ber vê girîngiyê em jî dê di vê xebata xwe da di Edebîyata Kurdî ya Devkî li herêma Hekarî dê behsa çend Serpêhatiyên Mîr û Îsê Dela bikin. Her wîsa me behsê temayên serpêhatîyan kirin û em ji bo nîfşên nû li ser girîngiya veguhastina dezgehên civakî rawestîyan.

Peyvên Serekî: *Mîr, Îsê Dela, Şêwirmend, Culemêrg, Serpêhatî, Edebîyata Devkî.*

1- Despêk

Gotin û serpêhatiyên Îsê Dela di edebiyata Kurdî ya devkî da xwedan mîratekê giranbiha ne. Ev mîratê qedîm bi sexmeratî/saya zana, rihspî û çîrokbêjan ve heta îro hatiye veguhastin û hebûna xwe mihefeze kirîye. Serpêhatiyên Îsê Dela dergehê dinyayek nû ji bo guhdaran vediket. Îro jî ev mîrasê qedîm li gund û bajaran li civatên Kurdan şevên dirêj û tarî tene vegotin. Mijarên gotin û serpêhatiyên Îsê Dela di derheqê mijarên cur bi cur da ne. Gotinên Îsê Dela piranî li ser mijarên wek; çareserkirina pîrsgirêkan, rêbaz, edalet, jin, aşitî, xweşî û neweşî, wateya şolan, iqlîm û heva, sembol/mecaz û hwd. Cur bi cur da cihê xwe di edebiyata Kurdî ya gelêrî da girtiye.

Li herêma Culemêrgê gotin û serpêhatiyên Îsê û Mîr di nav xelkê da di belav û meşhûr in. Gotinên Îsê Dela bûyîne rênîşander ji bo cavaka wî zemanî, li gor pêşniyarîyên Îsê Mîr tedbîrên xwe wergirtiye û pîrsgirêkên wî demî çareser kirîne. Ne bi tenê ji bo wî demî ne, her wîsa ji bo nîfşên piştî xwe jî mîratek giranbiha paş xwe hêlaye. Gotinên wî îro jî mal û koç û dîwana tene vegotin û di nav civaka Kurdan da ronahîyê

belav dikin. Teybetmendîyek wan gotin û serpêhatîyan ewe ku bi tenê ji bo demborîkirin û kêfxweşiyê nehatîne gotin û afirînerên xeyalî nînin. Bi xwe di nav jiyane da qewimîne, pirsgirêk û bûyerên di nav xelkê qewimîn û her wîsa dema Mîr hewce dibû ji bo helkirina meselên giştî pirsên xwe bi Îsê Dela kirîne. Îsê jî li gor zanîn û têgeheştina xwe gotinên xwe gotîne.

Piraniya van gotinan di jiyana xelkê da cihê xwe girtîne û li ser waqia hatîne vegotin. Ji ber hindê van gotinan gelek bandor li ser civakê avakirine û heta îro jî ev bandore dewam kirîye. Çendan sal û wext borîne jî belê gotinên Îsê wateya xwe winda nekirîne. Dîsa îro jî li civat û dîwanên Kurdistan ev Mîratê qedîm di nav herêma Culemêrgîyan cihê xwe bi awayekê zindî girtiye û hebûna xwe di nav civakê dîyar dikin.

Gelek versiyonên gotinên Îsê di edebiyata devkî da hene. Di van versiyonên da hindêk cih ji yek din cudan e, an jî naverok û tema wek yek in, belê bi şikl û çapan ve ji yek cudan e. Ev cudahiye jî ji bo edebiyata devkî tiştêk normal e. Ji bo ku li herêmên cuda bi devê kesên cuda ve hatîne vegotin. Sedsalan ev gotin û serpêhatîye bi vî awayî hatîne veguhastin, heke guhartinek di aliyê vegotinê de hebît jî li gor teybetmendiyên herêmî çêbûne.

Îsê Dela heman demî da çîrokbêjî jî ji bo Mîr kirîye. Di kevneşopiya miletan da çîrokbêj hebûne, her wîsa di dîwanên Mîr û Axayên Kurden da jî çîrokbêj hebûne. Wan çîrokbêjan di dîwan û koçkan da ew wezîfe bikaranîye. Dema Mîr diçûne ser textê xwe yê razanê wan çîrok ji bo wan vedigotin da ku xwewa wan bêtin. Îsê jî ew kare bi cih inaye.

Armanca me ew e ku ji bo xebatên di vî warêde bêne kirin ev xebate bibîte palpişt. Me xwast ku ev mîratê giranbiha winda nebît û nîfşên taze jî sûd wergerîn û jê bê bahr nebîn. Dema ev meqale me nivîsî di derheqê Mîr û Îsê Dela de me çu jêderên nivîskî peyda nekirin, agahdariyên derheqê vê mijarê de li herêma Culemêrgê me ji çend kesekan guhdarî kir. Jiber hindê ew agahiyên me neqil kirin tiştên misoger nînin. Çend serpêhatî ji çend kesên cuda me neqil kirîne, jiber hindê versiyonên çend serpêhatîyan ji yek cuda ne. Herdu versiyon jî di orjînalê serpêhatîyan da me cih daye. Her wîsa me di vî xebatê da cih daye temayên serpêhatîyan û orjînalên serpêhatîyan jî di pêvakê da nîşa daye. Em dê di vî xebatê da behsê gotin û serpêhatîyên Mîr û Îsê Dela yên li herêma Hekarîyê kin û dê cih deyne tema û analîza wan.

2. MÎR Û ÎSÊ DELA

2.1. Mîr

Peyva “Mîr” kurtiya “Emîr” e. Peyva emîr jî ji peyva “emr” hatiye dariştin. Ji bo Padîşah, serwer û kesê li ser qewmê xwe xwedan emir hatiye gotin. Peyva Mîr bi herfa elifê an jî bi lama ta’rîfê an jî bê elif û lama te’rîfê li ser sîkeyên/diravên ereb û mûslîmanan hatîne dîtin. Eslê vê peyvê ji bo Xelîfan hatiye gotin. (Dehkhoda, 1958) Elîfa serê peyvê jê ketîye, çawa Ebû Sehl bûyê Bû Sehl her wîsa Emîr jî bûyê Mîr. Emîr eslê xwe peyvek erebîye û derbasî Kurdî bûyê. Wateya Mîr nêzikî mefhumê peyvên amir û mîrza ne. Ev peyve ji bo navnasîyê têne bikaranîn. Wek Navnasa Amîr, Mîr jî ji bo hukimdarên hatîye bikaranîn. Lewra welatê Kurdistan bi sedsala li bin desthetdarîya Mîrên Kurdistan yên hatîne idare kirin. Yanî nav bi wateya xwe ve hatîye bi navkirin. Navnasa Mîr jî bo sultanê Xeznevîyan Mesûd û li Hindistanê jî ji bo seyîdan hatîye bikaranîn. Peyva Mîr di Tirkî de “tiştê dewletê/aîti dewletê” wek navdêr derbas bûye. (MEB, 1971, s. 344)

2.2. Şêwirmend

Di serpehatîyan da tê zanîn dema Mîran hukimdarî dikirin ji bo xwe şêwirmend teyîn kirîne. Mîran di derheqa şolên girîng û aloz da ligel aqilmendên xwe şêwirîne. Di vî alî da sûdek zêde ji aqilmendên xwe wergirtîne. Îsê Dela dibe mînak ji bo şêwirmendên Mîrên Kurdan. Îsê li bin serê Mîr bûye û di rêvebirina şolên milletî da bi awayekê şarezayî ji bo çareserkirina pirsgrêkên cur bi cur ji bo Mîr şêwirmendî kirîye. Xeml û koka Mîran şêwirmendên wan in. Wezîfeya şêwirmendan ewe ku ji bo hukimdarên aqilmendiye bikin û rê nîşa wan bidin. Mîrên Kurdan jî ji ber vê yekê girîngîyek zêde daye îstîşarê. Ew kesê îstîşarê biket xusaret û pêşeman nabît. (Süleyman b., 1985) Heke Mîrov bi tenê gotina xwe biket dê zererê bînît. Îstîşare barê berpîşyarîyê sivik diket û mesûlîyetê di nav civakê da belav diket. Aklekê kolektîf bi vî awayê îstîşarê ve belav dibît. Jiber vê egera girîng Mîrên Kurdan jî îstîşare ligel şêwirmendên xwe kirîne. Îsê Dela Mîrovek têgeheştî û zana bûye, ev wezîfe bi awayekê hekîmane bi cih înyaye.

2.3. Îsê Dela

Îsê li gundê Dela hatiye dinyayê. Jiber navê gundê wî gotîne Îsê Dela. Ev Dela dikevîte nav Sindîyan. Sindê jî dikevîte nav Badînan, nêzikî Xabûrîye. Gundek din jî bi navê Delan dikevîte bin Barzan, hindek dibêjin Îsê Dela li vêrê hatiye dinyayê. (Kızılkaya, 2022) Li gor hindek dîtinên din Îsê Dela li bajarê Zaxo rexê çemê xabûr li gundê Çemkî hatiye dinyayê. (Saadi, 2017) Mîr Zubeyr (Paşa), Mîr Behrem (Paşa) û Mîr Simahîl (Paşa) ev hersê Mîre yên serdemekê ne. Wî ligel sê Mîran derbas kiriye. Îsê aqilmendê demê xwe bûye, ew ketiye di Edebiyata Kurdî ya devkî û navê wî nemir bûye. Bi aqilmendiya xwe ve reveberî kirîye û bizanîn û merîfeta xwe ve şîyaye gelek Mîrovan îqna biket. Umrê wî bahra pitir ligel Mîran derbas bûye û şêwirmendiya wan kirîye. Zubeyr paşa hukimdarîya Amêdîyê kirîye. Wî zemanî xelkê herêmê gotîne Mîrên xwe paşa, li ser zemanê Hesên paşa, Yavuz Sultan Selim navê paşatîyê danaye ser bapîrên wan, dema bûne hukimdar bi vî awayî navê paşatîyê wergirtîne. Îsê Dela di zarokatîya xwe da dayik û babên xwe wînda kirîne. Îsê Dela li gel karwanekê çûye Amêdîyê da ku bête xwedankirin. Xwedanê karwanî dibîne ku eve kurekê bi aqil û fehma ye, wî teslîm Zubeyr Paşa diket. Paşa vî kurî layiqî xwandinê dibîne û Îsê dide ber xwandinê. Dema Îsê ji xwandinê betal dibe, demê xwe yê xalî di dîwanxwanê da derbas diket, xizmeta dîwanxwanê diket û guhdarîya şîretên mezinan diket.

Îsê Dela pîsporetî û xizmeta dîwana Zubeyr Paşa diket, piştî Zubeyr Paşa çûye ber dilovanîya xwedê, Berham Paşa Îsê dikete şêwirmendê xwe, siwalên xwe bi wî diket û berî wî çî şolan naket. Dema Îsê di dîwanxwanê da hazir neba şolên Berham Paşa bi rêve nediçûn. (Kızılkaya, 2022) Îsê zarokatîya xwe de hatiye Amêdîyê, ketiye di xizmeta Zubeyr Paşa da li mala wî hatiye perwewrde kirin. Zubeyr Paşa 1701-1714an da li ser textî bûye. Ji ber kû Îsê Mîrovekê zana bûye Zubeyr Paşa ew kirîye perwerdekerê kurê xwe yê Berham Paşa, 1714an da dema hukimdarî ketiye destê Berham Paşa, ew Îsê ji bo xwe dikete wezîr û şêwirmend. (Saadi, 2017)

2.4. Fonksiyona Serpehatîyan

Folklor çandek hevpar e û mîratê gelan yê madî û manevîye. Ev mîratê kevin bi sexmeratî serpehatî û çîrokan hatiye veguhastin. Ev Mîrate ji bo nîfşên nû jî dibête palpişt û rênişander. Ew xelkê hay ji mîratê xwe yê dîrokî nebît, neşên bimînine li ser lingan û dê li ber êrişên çandên bîyanî ji holê rabin û berzebin. Ew xelkê hay li rabirdoya

xwe nebît, neşê dahatûya xwe jî ava biket. Fonksiyona serpêhatîyan ewe ku vê wezîfa girîng bi cih tînît. Serpêhatîyên di derheqê Mîr û Îsê Dela da hatîne gotin û veguhastin çanda qedîm, nîrxên madî û manevî bi awayekê zindî nîşa diden. Serpêhatî ji bo dezgehên civakî, urf û adet, tore, rabûn û rûniştin û nîrxên Mîrovahîyê dibête palpişt. Fonksiyonên serpêhatîyan bi tenê ji bo demborî û kêfxweşiyê nehatîne vegotin. Di heman demî da ligel jiyana civakî jî pêwendî heye. Tema û naveroka serpêhatîyan karakter û sexsîyeta civakê di nav xwe de muhefeze dikin. Serpêhatî wek nasnama xelkê xwe ne.

3. TEMAYÊN GOTÎN Î SERPÊHATÎYAN

3.1. Çareserkirina Pirsgirêkên Alos

...Hûn bêjîne gundiyan ew gîskê me daye we niha çend kîloye, dema biharê hûn didene me, divê hind kilo derkeve. Divê ev gîske ne qelew bibît, ne jî zêif bibît...

Her demekê ji bo pirsgirêkên alos zehmetî hatîne kêşan. Mezinan gotiye: zehmetî dom kurt in. Bes ji bo derketina zehmetiya û çareserîya wan hewceyî bi behnfirehiyê ve heye. Wextekê navbira Mîr û Îsê nexweşî dikevîtê, Îsê diçe cihek wîsa kû Mîr nezane ku ew kive çûye. Piştî hingê Mîr hez diket ku bizane Îsê li kî derê ye. Ji bo vê çendê planekê çêdike. Mîr her gundekê gîskê bo rêdike. Divê ev gîske heta biharê ne qelew bibe, ne jî zêif. Mîr bi awayek wîsa planekê çêdike kesek pê nahese. Mîr li gor teqwîmekê hereket diket. Heta ew teqwîm nederbas bît, ev mesele jî çareser nabît. Hêmanên çareserkirina hindêk meselan bi zeman û mekana ve girêdayîye. Heman demî da heke mirov hez biket ku bigehîte armanca xwe divê hedefek jî hebe, armanc li vêrê ewe ku Mîr bizanît kanê Îsê li kî ve ye. Divê ev gîske ne qelew bît, ne jî zêif. Vê çendê hewceyî bi zanyariyê heye. Ev gîske heta biharê dê giya bixwe, dê avê vexwe, belê kiloya wê ne zêde dibe, ne jî kêm dibe. Tiştê gîske jê bi tirse û qehrê ji bo gîskî çêbike ew jî gurg e, ew tirs û qehr dibe sebebê hinde ku gîske kiloya xwe mihefeze biket. Dîvê xwedankirina gîskî li gor hevsgîyekê, kêşanekê û pîvanekê bête kirin. Payîzê û heta biharê ev gîske roj bi roj, dan bi dan xwarin û vexwarinê divê bixwet. Belê kiloya wî wek xwe be. Di çareser kirina vê meselê de aqilmendiya Îsê dê biderkevîte meydanê. Mîr dê bizanît ka Îsê li kîjan gundiye. Ew gundê vê pirsgirêkê çareser biket, Mîr dê bizanê Îsê li vî gundiye. Mîrî hez nekirîye ew nexweşiya di nabeyna wî û Îsê de qewimî kesek bizanît, bi awayekê penîhî ve pirsgirêk çareser kirîye. Ji bo helkirina meselên girîng divê pêvajoyê penî ve bête saz kirin. Şolên muhîm divê veşartî bête helkirin da Mîrov bigehîte hedefa xwe.

3.2. Şol Di Me'nê de Xweş in

... Mîrî got: Îsê, yekparî bi çi xweş e? Îsê gotê: Yekparî bi "hê" xweş e...

Mezina gotîye: "Parîyê mezin gewrîyê dirînît". Wateya vê gotina mezina ewe ku şol bi me'nê ve xweş in. Şolan da zêdeçûn dawiyê dê ji bo Mîrovî gelek nexweşîyan bîne wucûdê. Kirina şolan bi hîkmet û şarezahî xwedan me'ne ne. Gelek şol hene mirov neşê di carekê da bi qetîne. Ji bo qetandina wan şolan dem lazim e. Vêca rojekê Mîr dibejê Îsê Dela yekbarî bi çi xweş e, Îsê dibejê, yekbarî bi "hê" xweş e. Piştî salek derbas dibe, Mîr carek din pirs dike û dibêje ew bi çi xweş e. Îsê dibêje ew jî bi xwê xweş e. (Yalçın. 2022) Piştî salek derbas dibe carek din Mîr pirs dike û dibêje ew bi çi xweş e? Îsê dibejê ew jî bi me'nê xweş e. Hê bi xwê, xwê jî bi me'nê xweş e. Xwarina zêde bi xwê be tama wê nexweş dibe. Her wîsa xwarina xwê ya wê jî zêde be nexweşîyan jî ligel xwe

peyda dike. Her tişteke qederek ji bo heye, divê Mîrov ji wî qederî derbas nebe. Xwarin, vexwarin, axiftin, karkirin, denk bilindkirin, rêveçûn, derbas kirina ligel Mîrovan û hwd. Di her aliyekê jiyânê de divê Mîrov pêngavên zêde neavêje. Zêdegavî ligel xwe gelek xetera peyda dikin, pir axiftin ligel xwe gelek nexweşîyan belav diket. Yanî şol di me'nê de xweş in. Dema Mîrov şolan diket li gor şiyana xwe biket, Mîrovê ji şiyana xwe zêde şolan biket sernakeve û serfiraz nabe. Mîri pîrsa xwe di carekê de nekirîye, sê salan li dûvê kirîye, her salê tişteke pîrs kirîye. Bi vî awayî Mîri ji aliye zanyarî, serwestî, aqil, şexsiyet û baldaynî yê de Îsê ceribandîye ka Îsê Mîrovek çawaye. Îsê jî bi vê şarezayîya xwe ve bersiva pîrsên Mîri dayîne.

3.3. Mîrim Borî/Gotinê Cihê Xwe Heye

...Mîri şîr vexwar, piştî hingê got: Îsê! ez dê pîçekê razêm. Çavê te li der û doran bît, da ku çi adî/mêşûmêr bi min neveden. Dema Mîr xwew diçît, dûpişkek têt da bi Mîri vedet. Wê demê Mîr hişyar dibît û berê xwe didetê ku Îsê Dela yê li ser serê wî û xencera wî ya di destî da. Mîri got: Îsê! çi bû? Îsê di dilê xwe de got: Heke ez meselê bo wî bejim ew ji min bawer naket. Jiber hindê got: Mîrim borî...

Gelek şol diqewimin, Mîrov hez diket wan şolên qewimîn çareser biket, belê hindek rîskên wan şolan yên heyin ku Mîrov behs jê biket. Helkirina hindek ji wan şolên bi risk bi zemanî ve digirêdayine. Ew şertên ferd û civak di nav da derfetî nadete Mîrov ku izaha wan şolan biket. Heke ew kes wê meselê dehrî biket jî kesek jê bawer naket. Dema kû wê gavê kesek ji Mîrov bawer naket, divê Mîrov wan gotina di dilê xwe de zeft biket û nebêjît. Heta derfet peyda dibît û dibêjît. Di serpehatiya "Mîrim borî" da halêkê wîsa têtê serê Îsê Dela, dema Îsê Dela dest bi xencerê diket û da dûpişkî bi kujît, wê gavê Mîr hişyar dibît û dibêjît Îsê çi qewimî? Wê demê Îsê dibêjît heke ez bêjime Mîr, da dûpişk bi te vedet, ew ji min bawer naket, ya qenç ewe ez tişteki nebêjim. Bes Îsê got: Mîrim borî. Morala Mîr jî nexweş bû, ji bo vê tiştê Îsê jî gelek bi xwem ket. Piştî vê rewşê Îsê ji wêrê diçît û zemanekê dirêj derbas dibît. Dema şolên Mîr bi rêve neçin, hewcehî bi Îsê çêdibît û Mîr baş dizanît heke Îsê nebît û harikariya wî neket şolên wî bi rêve naçin. Hêdî ji bo Îsê wext hat û şertên wî hasil bûn ku carek din bête cem Mîri. Ji vê serhatîyê têt zanîn ji bo şirovekirin û çareserkirina pîrsgirêkên bi wî curî wext lazim e. Heke ew wext nehatibe ku Mîrov wan meselan şiroveke biket, hem kesek bawer naket, hem ji belkê bibe sebebê hindek nexweşiyên din. Heke wext nehatibe ku Mîrov gotina xwe bibêje, gotina Mîrov rast jî be divê Mîrov wê gotinê nebêje.

..... Îsê rabû çû bine zevyê ew gundûrên geheştî hemî perçiqandin û herişandin heta hatiye serê zeviyê gundorek bi tenê nehêla sax, Îsê çû binê zeviya xwe carek din dest âvêtê heta hatiye serê zeviyê ew gundorên taze kulîlk dayîn hemî ber bine wan xepare kirin, avdan û hat rûnişt...

Dema Mîri kurê xwe rêkirîye nik Îsê da carek din şêwirmendiyê biket û çareserkirina bûyerên taze ji bo wan bêt. Îsê vê carê ne bi qal, bi hal bersiva kurê Mîri didet. Wî bi awayekê alegorik peyamek ji bo Mîr rêkir, belê kurê Mîr ne zanî û têt negeheşt ka Îsê bi halê xwe ve çi peyamek rêkir. Îsê gundorên geheştî hemî perçiqandin û parçe parçe kirin, ew gundorên taze kulîlk û tûtik jî dayîn carek din berbinê wan xepare kirin û av bire ser. Kurê Mîri bi vê kirinê ve Îsê wek dîna dibîne. Dema Mîrov di hikmet û felsefa meselê nezane, têt nagehe jî. Îsê di vê peyama xwe de ev tişte gote kurê Mîri, bila babê te wan kesên di der û dorên xwe ewên pîr, mejhişk, çi tişt di nav serî da neçît,

hindekan bikete di zîndanê de û hindekan jî nehêlît, nîfşê taze jî bila perwerde biket û destê xwe bi serî de bînît. Heke ew kesên pîr û destnexeş dê nîfşê taze jî xirab biken. Heke bi vî şeklî dewam bike nîfşê taze jî bi gotina Mîri naken. Her hûsa mezinan jî gotîye: Xeta xelet ji gaye pîr çêdibît, heka gaye pîr xeta neket, canega jî xetayê naket.

3.4. Qîmeta Baranên Nîsan û Gulanan

...Mîri got: Gelfî ehlê dîwanê! Qîmeta vî kursê/Bagurdanê zêr çi ye? Her kesek kit kite bila gotina xwe bêjît. Ew kesên li wê derê hazir her yekê tişteki got û qîmetek dana ser.

Behram Beg/Mîri got: Îsê! Vêca dora teye, ka qîmeta wî kursê/Bagurdanê zêr çi ye?...

Di kevneşopiya Kurdan de diwanên Mîran wek meclîsên mîletî bûne, cihê civîna xelkê bûne û xelk ji bo çareserkirina meseleyên giring li van cihan kom bûne. Îro jî ev kevneşopîye di nav eşîran û civakên Kurdan da dewam diket. Heke qerarek bête wergirtin, xelk li kuçkên axa û malên rihspîyan kom dibin û wê qerarê werdigirin. Vêca Mîr jî bi vî awayî di diwana xwe de siwalekê diket. Dema dibêje ka qîmeta vî kursê zêr/bagurdanê zêr çi ye, her kesek tişteki dibêjît, Îsê jî wan gotinên jêrî dibêjît.

Di nabeyna nîsanê û gulane

Bête tavek baranê

Li ser deşta dubanê

Çêtire ji vî kursê zêr yê li nava dîwanê (Kızılkaya, 2022)

Nabeyna gulan û xizîranê

Betin tavîyek baranê

Çêtire ji bagurdanê zêr

Li niveka dîwanê (Engin Ş. , 2021)

Tavîyek baranê bête deşta dubanê

Çêtire ji bagurdanê zêr

Nava dikanê (Yalçın, 2022)

Di wî demî de çend ziraet, dext û dan û dûkakên herêma Badînan li deşta dubanê çêdibûn. Ev deşte cihê cotyariyê û çandinîyê bûye. Her wîsa ev deşte cihê debara xelkê Badînan bûye. Zêr li nik hemî mîletan madenekê zêde bi qîmet e. Nexwasime kesekê bagurdanekê zêr hebît. Di agahîyên Îsê didete Mîr û ehlê dîwanê da tiştê jî vî bagurdanê zêr qîmettir tavîyên baranên nabeyna meha nisan û gulane ne. Lewra baranên vî wextê salê ji bo çandinîyê û derametî zêde bi xêr û bereketin. Ew wextê cot û kêlanêye. Heke vî demî baran neyên wê salê hasilat dê ya zêf bît û dê bi hişkati derbas bît. Her wîsa di baranên nîsanê ji bo vicûda însanî bedenparêzî û fayde heye. Dîsa gotîne ev barane ji bo vicûda kesên pîr jî feyde tê de heye. (Nisan Yağmurunun Faydaları, 2019) Heke ev baranên vî wextî nebarin, ziraet naçêbe, xelk dê bimîne bê debara, xela dê rabe û dê xelk ji wan faydên din jî dê bimînine mehrum. Bi tenê tavîyeka vî demî ji vî bagurdanê zêr çêtir e. Tavîyek nabeyna tavê û ewran da bi demekê kurt da barîna baranê ye. Nexwasime ew baranên vî wextî demekê dirêj bibarin. Vêca Îsê gotîye heke tavîyek jî bibare ji vî bagurdanê zêr çêtir e.

3.5. Di Derheqê Jina Baş Da

...Mîre min divê ew jina ez bo xwe bînim ya diz û hîz bît...

Carekê Mîr dibêjîte Îsê tu bo çi bo xwe jinêkê naînî? Îsê jî dibêjîte: “Mîrê min! Divê du teybetmendî li dev wê jinê hebin ew jina ez bo xwe dînim. Yek: Ew jine ya diz bît, ya din jî ya hîz bît.

Di vê serpêhatîyê de di peyvên “diz” û “hîzan” da ifadeyên alegorik/sembolîk hene. Di nav xelkê da dizî kirinek xirabe û divê Mîrov xwe jê bidete paş. Lewra li wêrê ev her du peyve jî di wateya rastîn da nehatine bi karanîn. Di wateya mecaz da hatine bi karanîn. Gotîye divê jin ya bo malxwê xwe ya diz bît. Malê mêrê xwe belav neket, di malê de paşxwane hebît û tiştî ji malê xilas neket. Ya din jî divê jin ya hîz bît. Jina hîz jî di nav civakê de jineke bê exlaq û xirab e. Belê li vê derê dîsa peyva “hîz” di wateya rastî da ne hatîye, di wateya mecazî hatîye bikaranîn. Divê jin xwe ji bo malxwê xwe hiz biket û bi xemilînît. Ne ji bo mêrê biyanî ya hîz bît. Lewre ev tiştê hem ji aliye dîni ve ya heram e, hem jî di nav civakê de tiştê xirab e. Jina qenc û baş ew jine ya ku xwe ji bo malxwê xwe law biket û bi xemilînît. Xemilandina xwe bes nîşa mêrê xwe bidet. Xwe nîşa xelkê biyanî nedet. Dema jinê xwe bo mêrê xwe xemiland kêfxweşî û aramî bi wî awayî dê di nabeyna wan peyda bît. Wekî din jî aramiya malê û xêra malê dê çit û mal dê xirab bît. Gotina Îsê Dela di wî warî de gotîye Mîrî ji bo nîfşên taze jî gotînekê zêrîn e.

3.6. Girîngiya Îfadeyên Alegorîk

... Îsê got: Mamo! Me du pê hene, divê em bikin sê pê, pîremêrî got: Xwedê du pê dayine me, ji şola Xwedê neaxive...

Di edebiyatê de mecaz/sembol cihekê girîng digirin. Gelek caran Mîrovan merama/mebesta xwe raste rast negotîne, bi awayekê sembolîk înayîne ziman. Îsê Dela jî sembol bi şarezatî di vê serpêhatîyê da bi kar îname. Gelek caran dema Baran Beg û Îsê li gel yêk diaxiftin ehlê dîwanê tê nedigeheştin, axiftinên wî wekî yaqût û mercanan bûn, hindek caran Baran Beg gotîye ehlê dîwanê dema Îsê diaxive hûn digirînin û dibêjin ka eve çi dibêjî, hûn gotinên wî tê nagehin.

Rojekê Îsê Dela û pîremêrek ligelêk rêvingiyê dikan. Diyaloxek di nabeyna Îsê û pîremêrî de derbas dibît, Îsê çi tiştî pirs diket pîremêr wê tiştê xelet fam diket.

Di serpêhatîya Îsê Dela û pîremêrî da zêde ifadeyên alegorîk/sembolîk hene. Gotinên “Em bikin sê pê”, “Divê yek ji me yekê bidete pişta xwe”, “Genimo! xwezî min zanîba ka xwedanî tu xwarî an ne”, “Ez nizanîm ka ez mêvanê Xwedê me an jî mêvanê benya me”, “Xaniyê te baş e, belê li ser stûnekê ye”, hemî di wateya rastin de nînin, di wateyên mecazî da ne. Ev diyaloxa di navbira Îsê û pîremêrî da derbas dibît nîşa didet ku Îsê xwedan têgeheştinek zêde bûye, wî çi gotîye pîremêr tenegeheştîye. Îsê Mîrovek têgeheştî û arif bûye. Her wîsa wî bingeh û bedewîyên zimanî jî baş zanîne ku vê diyaloxê ligel pîremêrî biket.

Li jorî pênc ifadeyên mecazî derbas bûne. Ya ewil, di rêvingîya xwe de digehine rexê avekê Îsê dibêjî em darekê bînin biden ber xwe da em nekevîne di çemîde, wateya “Sê pê” ew e. Ya duyê; em yek û du pişt biken, wateya wê em geheştin evraziyekê, yek me suhbetê biket da rêka me kurt bibît û da wext biborît da rêvingîya me sanahî bikevît. Ya sêyê; Ka xwedanî ev genime firotiye, xwedan qerdare, genim selem e an ne,? Ya çarê; ka ez dê biçime mizgeftê razem, an jî dê biçime mala kesekê bime mêvanê wî. Ya pêncê; Îsê gote pîremêrî kiça te baş e, belê pêyekê wê leng e.

3.7. Bandora Ax û Hewayî li Ser Tebîeta Însanî

...Divê hûn xercê biden, dema ew diçin ser axa xwe dibêjin em çu xercê naden, carek din Mîr wan gazi diket û dibêjtê ka hûn bo çî xercê nadin? Carek din dibêjin em dê xercê bidin, dema carek din diçin ser axa xwe dîsa dibêjin em xercê nadin...

Ew herêma mirov jiyana xwe li ser derbas diket ji aliyê tib'etî ve dikevîte bin bandorê wê herêmê ve. Civakên li rexê behra bin tib'etê însanên wê herêmê nerm e. Heke mirov li herêmên çiyayî û dêm bijîn tib'etê wan hişk e. Ehlê çol û çiyân hişk e û dema diaxivin bi dengekê bilind diaxivin. Erdnigarî tesîra xwe têxîte ser exlaqê însanî. (Haldun, 2004)Ax, av, dext, dan û dûkakên heremên cuda, tama wan jî cuda ye. Mîrovên li cihên germ jiyana xwe derbas dikin, deng û rengên wan jî ji yek cuda ne. Ev hêmanê tesîreke zêde di êxîte ser tib'etê Mîrovan. Bersivên însanan ji bo bûyeran li gor van hêmanan diene guhartin. Însanên herêmekê ji bo meselekê bersivêk hişk dide, însanên herêmekê din ji bo eynî mesele bersivêka nerm diden. Çand, terzê jiyana civakê, bîr û bawerî jî ji bo awayê bersivdana însanan hêmanên girîng in. Ehlê dewr û dorên behran di jîn mê ne, ehlê çol û çiyân jî nêr in. Hatiye gotin dema Mîrov biçe ser axa nêr dê day û babê xwe ji bîr biket, şexsiyeta nêr mirovî bi cesaret diêxe. Îsê Dela li vêrê vê rastiyê bi awayekê zanyarî û hekîmanê tînîte ziman.

3.8. Edalet Hebît Xweşî Jî Dê Hebît

...Heke hukimdarê kelata Amêdiyê bi edalet bît, Sipne xweş e, heke hukimdarê kelata Amêdiyê zalim bît, Sipne nexweş e...

Li herêma Hindistanê wehşî zêde hêbune û ew Mîrovên li wê herêmê dijîn li bin tehdîda van wehşiyên de bûn. Gelek caran jiber vê yekê ew kesên li wê herêmê dijîn jiyana xwe ji dest dan. Pîrejînek hebû xezûr û mîr û kurê xwe jiber vê tehdîda wehşiyên jiyana xwe jidest dabûn. Rojekê Bûda dibêje vê pîrejînê we bo çî ji wê derê mala xwe bar nekir û neçûne cihekê wîsa ku wehşî lê nebin, vî wehşî hem xezûr, hem mîr, hem jî kurê te nedixwarin. Pîrejînê wîsa got: li vê herêma me qralek bi adil heye, me hez nekir vî cihê bi edalet bihêlîn û biçîne cihek din. (Şeriatî, 2010)

Heke hukimdar xwedan ehliyet bît, heke mintîqa xwe ji êrişên biyanî muhefeze biket, ew cih dê yê xweş bît, heke neşê herêma xwe ji êrişên biyanî muhefeze biket, bêîstîqrarî dê hebît û ew edelat jî dê wînda bît. Mîrî di derheqê cihê xweş û nexweş de pîrsek ji Îsê kirîye. Îsê jî gotîye Sipne hem xweş e, hem jî gotîye Sipne nexweş e. Xweşî û nexweşîyên cihekî bi edaleta hukimdarê wî cihî ve girêdayîne. Cihê edalet lê nebe, zulim, neheqî û ne reftarî dê lê belav bibe.

3.9. Xirabîyên Tamahîyê

...Mîrî got: Îsê! Çi tişt dê Mîrovî serda bibet, Îsê gotê: Tamahî...

Tamahî Mîrovî serda dibet, zêde hejêkirina malê dinyayê dibête sebebê hindê ku Mîrov tiştên xirab biket. Hindî Mîrov mutewazî hereket biket dê bêhtir di nav xweşiyê da bît û dê jiyana wî aramtir bît. Îsê dibêjtê divê mirov yê tama û hefaşo nebît, belê gotina Îsê ji bo Mîr çî wate ifade naket. Dema Mîr tirarê zêr dibîne, tamahîya tirarê zêr wî serda dibet. Jiber hindê mezinan gotîye: "Tamahî çavên Mîrov kore diket." Tamahî xesletên Mîrovahîyê wêran diket û ji mertebeyên bilind tînîte cihekê nizim. Gelek şolên xirab ligel xirabîyê peyda dibin. Îsê Mîr ceriband û gotê: Heke tu pişkilekê bikeye di devê xwe de, ez dê vî tirarê zêr bideme te, vê teklîfe Mîr zêde cazîb kir. Cihê

xwe û meqamê xwe ji bîr kir û sewda ser bû, dest avêtê da pişikilê bikete di devê xwe de. Îsê destê xwe daye û destê wî girt û nehêla pişikilê bikete di deve xwe de.

3.10. Rebaza Şol Qetandinê

...Mîri ev tişte kirîye şert, ew kesê bîrê biket divê deh mecîdîya bidet, wî Mîrovî got: Heta niha kesê çu mecîdî ji min nexwastîne, eve çi xerce, ez nadem...

Ev serpêhatîye rêbaza şol qetandinê nîşa didet. Heke di serî de ev Mîrove ligel qasidan nerm axiftiba, serhişkî nekiriba, da deh mecîdîya det û ji vê şolê xilas bît. Belê ligel qasidan kete rikê û barê xwe giran kir. Her wîsa divê Mîrov gelek li dûv şolan neçît, şolan sivik biket û sanahî bêxît da şol zehmet nekevin. Bi nerm û helîmî gelek şol diqetin. Dîsa divê Mîrov gelek siwalan neket, kesê gelek siwalan biket şolên wî dê bi zehmet kevin û dûmahîyê barê wî dê giran bît. Heke wî Mîrovî serî de mecîdiyek daba da ji vê şolê xilas bît, belê yeka we kir heta çil mecîdî dayin. Emrên Mîran jî wek emrên dewletê ne, lewra wî wextî hukumdariya welatê Kurdan di destê Mîran de bûye. Dema dewletê tişte li ser welatiyan kire şert divê ew tiş bête kirin, ew Mîrove li hemberî emrê Mîri kete rikê û ev emre bi cih neînaye. Cihê deh mecîdîya çil mecîdî dane. Heke wî Mîrovî ewil deh mecîdî dabana ew eybên wî yên din jî nediya dibûn. Mîrovê bizanê ku eybên wî yên heyn, heke cihekê neraweste û li dûv şolan bîçît dê halê xwe nexweş ket û ew eybên wî yên din jî dê aşkere bîn.

3.11. Wek Şêran Çûye Belê Wek Rûviyan Hatîye

... Mîri gotê: Tu rast dibêjî, şêr çûye nav rezî de belê wextê ew şêr derketî wekî tule û rûviyan pûrt pêve nemaye...

Divê serpêhatîyê de jî gotinên alegorik/sembolik hene. Dema jina Îsê hêkên renk renk danane ber Mîri, wî zanî ku Îsê li mala xwe nîne û nabeyna wî û jina wî nexweşiyek ketîyê. Nalçeya potîna Mîr dikeve, piştî hingê Îsê wê nalçê dibîne, ew dizane ku Mîr hatîye mala wî. Îsê xelet tê digehe û heman demê de diçîte dîwanxwanê. Dema Mîr dibêjî Îsê te reze heye, belê rezê te dêm bûye. Îsê dizane ka Mîr çi dibêjîte wî. Îsê jî bi awayekê sembolîk bersiva wî didet. Dibêjî, belê şêrek çûye nav rezê min da zererê bidetê. Mîr dizane Îsê aciz bûye û dilê wî bi guman ketiye. Bersivê wîsa didete Îsê ew şik û gumanên di serê wî da çêbûyîn belav diket. Mîr dibêjî, belê raste şêrek çûye nav rezê te da, belê wek tule û roviyan derketîye. Mîr dibêjî ew tişt di serê te da derbas dibe, we nîne wekî tu hizir dikî. Ez çûme mala te, belê min çi zerer nedaye jina te û namusa te. Eve meselek wîsa hesas bûye bi zimanek sembolîk Mîr û Îsê li gel yêk axiftîne. Li diwanê de wîsa neaxiftîne ku her kesek tê negehe û nezane. Her du jî li gel yêk serwest axiftîne. Nehêlane kû xeletî çêbibe û ehlê dîwanê bi kevîte gumanê û şaîbek çêbibe ku xelk bizane.

4. ENCAM

Welatê Kurdan sedsalan bi hukûmetên Mîr û Xwanedanên Kurdan ve hatîne îdarekirin. Van hukûmetan li ser erdnigariyek berfireh desthelatdariya xwe domandiye. Hukûmetên Kurdan li gor rêk û rêbazên burokrasiyê hukim li welatê xwe kirîye. Mîrên Kurdan li gel wezîr û aqilmendên xwe îdareya welatê xwe kirine. Em vê tiştê ji Edebîyata Devkî ya Kurdî de û serpêhatîyên di derheqê Mîr û Îsê Dela da di nav xelkê de dizanîn. Serpêhatîyên Mîr û Îsê li herêmen Kurdan belav in. Jiber hinde ev serpêhatîye bi awayekê tewatur hatîna veguhastin.

Îsê Dela çend Mîr dîtîne û ji bo wan aqilmendî kirîye, bi agil û şarezahîya xwe ve tesîrek mezin êxistîye ser Mîran û xelkê heremê. Axiftinên wî rê nîşa xelkê dane. Di edebiyata Kurdî ya gelêrî da di hafizeye civaka Kurden da Mîr û Îsê Dela cihek girîng girtiye. Gotin û serpêhatîyên Mîr û Îsê Dela hem kêfa guhdaran xwş dîkin, hem jî pêşniyarîyên giranbiha di nav xwe de digirin. Ev gotine wek mîratek bê bihane, ji bo guhdarî nûkte û şîretên muhîm tê da hene. Jiber hindî ev mîratê qedîm li koçk û dîwanan da hatîne gotin. Li mal û civatên gundî û bajêriyan teybetî di demsalên zivistanê şevên tarî û dirêj da wan serpêhatîyan di delê xelkê Kurd de nexşê xwe danandîye.

Divê ev mîratê qedîm berze nebe û bête veguhastin da nîfşên nû jê bê bahr nebin, sûd jê wergirin. Çand û kevneşopîya ligel serpêhatîyan tête veguhastin riha civakê ava dîkin. Çîrok û serpêhatî bîra civakêne, dema ev bîre belav bû, ew nîrxên Mîrovahî xwe pê ve digirin dê ji holê rabin. Qeyd û benden civakê dê jêk vebin û veresin.

JÊDER:

Dehkhoda, A. E. (1958). *Lügatname-yi Dehkhoda* (Cilt 3). Tahran: Müessesese-yi İntişarat ve Çap-ı Danışgah-ı Tahran.

Engin, A. (1990, Adar 6). Mîr û Îsê Dela. (K. Engin, Röportaj Yapan)

Engin, Ş. (2021, Xiziran 17). Mîr û Îsê Dela. (K. Engin, Röportaj Yapan)

Haldun, İ. (2004). *Mukaddime* (Cilt 1). (H. Kendir, Dü.) Ankara: Yeni Şafak Kültür Armağanı.

Kızılkaya, A. (2022, Çileya Pêşin 17). Mîr û Îsê Dela. (K. Engin, Röportaj Yapan)

MEB. (1971). *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 8). (A. Adivar, R. Arat, A. Ateş, C. Baysun, & B. Ç. Darkot, Çev.) İstanbul: MEB Yayınları .

Nisan Yağmurunun Faydaları. (2019, Nisan 13). Şubat 2022 tarihinde Yeni Akit Gazetesi: <https://www.yeniakit.com.tr/haber/nisan-yagmurlarinin-faydalari-nisan-yagmurlari-neye-iyi-gelir-702592.html> adresinden alındı

Saadi, S. A. (2017). *Behdînan Kürt Emîrlîği*. Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi.

Süleyman b., E. (1985). *el-Mu'cemos-Seğir*. Beyrut: Darul'imar.

Seriati, A. (2010). *Dinler Tarihi* (Cilt 1). Ankara: Fecr Yayınları.

Yalçın, İ. (2022, Çileya Pêşin 13). Mîr û Îsê Dela. (K. Engin, Röportaj Yapan)

PÊVEK:

ORJÎNALÊN SERPÊHATÎYAN

1- Divê Gîske ne Qelew bibe ne jî zêîf

Çarekê di navbira Mîr û Îsê Dela da nexweşî çêbû. Îsê jî ji ber hindê xwe ji Mîr dûr êxist. Demekê dirêj Îsê xwe berze diket. Mîr gelek lê gerya û siwala wî kir ku wî peyda biket. Belê çi çare lê nekir. Ji bo peydakirina Îsê, Mîri gote Mîrovên xwe, her gundekê gîskekê bo rêken, heta biharê wî gîskî li wî gundî bidene miştê, Hûn bêjine gundîyan ew gîskê me daye we niha çend kîloye, dema biharê hûn didene me, divê hind kîlo derkeve. Divê ev gîske ne qelew bibe, ne jî zêîf bibe. Ew gundê Îsê çûyê gotin: Em çi bikin ku ev gîske ne qelew bibe, ne jî zêîf bibe. Îsê gote wan cihekê ji bo vî gîskî çêbiken, alifê/giyayê wî bidenê. Belê gurgekê nêzîkî wî û pêş çavên wî girêden, dema gîske giya dixwe û avê vedixwe çavekê wî dê bi gurgî bikeve û dê bitirse, bi vî awayî dê bimîne ser

halê xwe. Ne qelew dibe ne jî zeîf dibe. Heta biharê li ser vî halî dewam kirin. Gundên din jî gîskê Mîri gelek baş xwedankirin û zehmet pêve kêşan da ku gîske ne qelew bibe ne jî zeîf. Belê neşîyan wesa xwedan biken, gîske an qelew bûn, an jî zeîf bûn. Bes ew gundê Îsê lê dima gîske ma li ser kîloya xwe. Mîri zanî ka Îsê li kijan gundîye û bi vî şiklî Îsê peydakirin û carek din înanê nik Mîri. (Kızılkaya, 2022)

2- Yekbarî Bi Çi Xweş e.

Serê salê bû, Mîri got: Îsê yekparî bi çi xweş e? Îsê gotê: Yekparî bi “hê” xweş e. Hêdî Mîri heta sala paştir çi axiftin nekirin, sala paştir carek din Mîri got: Ew bi çi xweş e. Îsê gotê: Ew jî bi xwê xweş e. Salek din serda derbas bû, carek din Mîri got: Ew bi çi xweş e. Îsê gotê: Mîrê min ew jî bi me’nê xweş e. (Yalçın, 2022)

3- Mîrim Borî

Versiyon 1

Rojekê Mîri got: Îsê! Rabe xwe hazir bike da biçîne zozana, Îsê Dela hespên xwe zîn kirin û berê xwe dane zozana. Dema geheştîne zozana li nav pezî, şivan hat serhevsarê hespê Mîri girt û Mîr ji hespî hate xwarê. Mîri got: Şivano! Ji bo me pezek qer bidoşe. Şivanî pezeke qer dot û îna da Mîri. Mîri şîr vexwar, piştî hingê got: Îsê! Ez dê pîçekê razêm. Çavê te li der û doran bît, da ku çi adî/mêş û mor bi min neveden. Dema Mîr xwew diçît, dûpişkek têt da bi Mîr vedet. Wê demê Mîr hişyar dibît û berê xwe didetê ku Îsê Dela yê li ser serê wî û xencera wî ya di destî da. Mîri got: Îsê! Çi bû? Îsê di dilê xwe da got: Heke ez meselê bo wî bejim ew ji min bawernaket. Ji ber hindê got: Mîrim borî. Çendan Mîri israr kir ku Îsê bibejê ka çi qewimt, Îsê dîsa got: Mîrim borî. Keyfa Mîri nexweş bû û sariyek kete nabeyna Mîr û Îsê Dela. Rabûn qesta malên xwe kirin. Çend rojek ser vê meselê da derbasbûn. Mîri wekî berê li gel Îsê Dela xeber neda û keyfa xwe pê xweş nekir. Îsê Dela rojekê gote jina xwe, hewceye em ji vê derê mala xwe bar biken û biçîne cihek din. Jina wî jî gotê: Bo çî? Cihê me li vê derê xweş e. Em baş derbas dikin. Eve çi gotine tu dibêjî? Jina wî çi kir û nekir mêrê xwe qanî nekir. Îsê mala xwe bar kir û kete rêkê. Çend konaxan dûr ket. Di geliyekê de zeviyek bo xwe peyda kir û malek bo xwe avakir û zeviya xwe gundor lê çandin. Îsê Dela dest havête parêzvanî û baxçevaniyê. Heta demek dirêj serda derbas bû. Hêdî şolên Mîri baş derbas nebûn û mîletî hêdî guhdariya Mîri nedikir. Rojekê Mîri got: Kurê min, hûn dibînin mîlet guhdarîya min naket û sîyaneta min nagirin. Here Îsê Dela li kirê be peyda bike û bine nik me. Da ku ew rê nîşa me bidet û dîsa şewirmendiya min biket, da ku em şolên mîletî bişên pêk binin. Kurê Mîri rabû li Îsê Dela gerya, piştî çend rojekan li rexê geliyekê Îsê Dela peyda kir. Dema Îsê Dela kurê Mîr dîtî, gelek keyf xweş bû.

Îsê Dela got: Teyrê xwerîb te xêre tu ji kî ve têt û dê kîve bîçî? Kurê Mîri mebesta hatina xwe ji bo Îsê Dela got. Îsê zevyek gundoran çandibû. Gundorên wî yên geheştî û wextê xwarin û firotina wan e. Kurê Mîri gotê: Vêca ka tu dê çi bo min bêjî da ez bo babê xwe bejim, da carek din millet xeberê babê min biket û şolên me bi rêve biçin. Îsê rabû çû bine zevyê ew gundûrên geheştî hemî perçiqandin û herişandin heta hatiye serê zeviyê gundorek bi tenê nehêla sax, Îsê çû bine zeviya xwe carek din dest âvêtê heta hatiye sêrê zevyê ew gundorên taze kulîlk dayîn hemî ber binê wan xepare kirin, avdan û hat rûnişt. Kurê Mîri berê xwe dayê ku Îsê ev gundore hemî merişandin, di dilê xwe de bo xwe got: Ev Mîrove wek dîna ye, ev gundorên geheştî hemî merişandin û ewên taze kulîlk dayîn jî xepare kirin û avdan, heta du meh din jî ev kulîlke

husa mezin nabin û nagehin. Aqlê ji vî çedibe dê yê çawa bît. Babê min ji vî xiraptire ku ez rêkirîme nik vî dînî. Carek din gotê: Îsê! Tu çi dibêjî, ez çi bêjime babê xwe, Îsê tiştêk negot. Kurê Mîri rabû xatra xwe ji Îsê xwest û çû. Dema vegerîya babê wî gotê: Kurê min! Te Îsê dît, wî çi gote te? Kurê wî gotê: Belê! min ew dît, çi aqlê min ji wî nebirî. Mîri gotê: Bo çi? Kurê wî mesela gundoran bo babê xwe got. Mîri gote Kurê xwe: Babo ew dîn nîne, wî peyamek bi awayek veşartî bo te gotiye, belê tu tê negehştî. Kurê wî gote babê xwe, wî çi peyama daye min. Mîri got: Kurê min wî di vê peyama xwe de hezkiriye ku bêjite me, ew Mîrovên di nav xelkê de pîr bûyin û bi xeberê te neken û nexweşîyê di dene mîletî, tu wan hemiyan bîne hindekan bike di zîndanê de û hindekan jî serê wan jê bike. Wê gavê dê şolen te durist bin û mîlet dê bi xeberê te biken. (Ahmet, 1990)

Versiyon 2

Rojekê Mîr dibêje Îsê divê tu xwewa min bînî. Îsê jî ji bo Mîri çîrok gotin. Mîr xwew diçît. Îsê ronahî/agir temirand/vemirand da ku xwewa Mîr neçe. Îsê berê xwe dayê dûpişkek hate bine guhê Mîr, piçek maye ku dûpişk bi Mîr vedet, Îsê bo xwe got: Heke ez pê xwe lê bidim, dengê pê min dê Mîr hişyar biket, heke ez nekujum dê ew dûpişke dê bi Mîr vedet. Hema xencera xwe ji kavlanî kêşa, wê gavê sîrên ji xencera wî hat û dûpişk berze bû, Mîr jiber sîrêna xencerê hişyar bû, berê xwe dayê Îsê yê li ser serê wî û xwencera rûs ya di destê wî de. Mîri gotê: Îsê! Ma heta vêrê jî, Mîri hizir kir Îsê qesta kuştina wî kir. Mîri carek din gotê: Îsê! Çi qewimî? Îsê gotê: Mîrim borî. Îsê hizra xwe kir, heke ez bejim dûpişk da bi te vedet, ew bawer naket. Mîri gotê: Îsê! Here cihek wîsa ku tu neyê ve û ez te nebînim. Mîr aciz bû, hema ew bu ku Îsê nekujî, li gor hindek gotina Îsê Dela diçît û heft salan dimînîte bi dinyayê ve, lewra ne husaye ku heft salan mabît, sal wextekê maye bi dinyayê ve. Îsê Dela rih û simbêlên xwe berdan û cilên aşevaniyê kirine ber xwe. Ji bo xwe aşek çêkir û dest bi aşevaniyê kir. Hedî şola Mîr bi rêve neçû, xelkê wî serê xwe lê rakir û kesekê guhdarîya Mîr nekir. Mîr got: Şola min bi revê naçît, min hewcehî bi aqilmendekê heye, da ku harîkariya min biket. Piştî Îsê çû mala min xirabû, da xencerekê li min detin, belê dîsa jî Îsê bo min gelek bû. (Kızilkaya, 2022)

4- Kursê/Bagurdanê Zêr

Rojekê Mîr Behram Beg got: Min kûrsek zêr, li gor hindek rîvayetên din bagurdanek zêr heye, ez dê bîname meydanê/dîwanxwanê da ku qîmeta wî bête zanîn, wî demî gelek Mîrov ji qenc û xiraban hazir bûne.

Mîri got: Gelî ehlê dîwanê! Qîmeta vî kursê/Bagurdanê zêr çi ye? Her kesek kit kite bila gotina xwe bêjît. Ew kesên li wê derê di hazir her yekê tiştêk got û qîmetek dana ser.

Behram Beg got: Îsê! Vêca dûra te ye, ka qîmeta wî kursê/Bagurdanê zêr çiyê?

Îsê got:

Nabeyna nîsanê û gulanê

Bê tavek baranê

Li ser deşta dubanê

Çêtire vê kursê/Bagurdanê zêr ya li dîwanê (Kızilkaya, 2022)

Piştî hingê Mîri gote ehlê dîwanê, çend zireet û çandinî li cihê badînan çêdibe, yanî dexil, dan, dûkak û weradeta vê herêmê hemî li deşta dubanê çêdibe, heke baran nebare, ew dexil, genim û zireet dê hemî hişk bibe, wê gavê xelkê me dê bimîne bê

weradet, wê gavê Stenbol, Besra û Helep vî milletî xilas nakin. Ji van gotinên Mîri Wîsa tê zanîn herêma li bin hukmê Mîrî têra xwe çandin kirîne, dext û dûkakên xwe wan bi xwe çandîne, girêdayî heremên biyanî nebûne.

5- Jina Diz û Hîz

Carekê Mîri gote Îsê Dela: Tu bo çî ji bo xwe jinekê naînî? Îsê Dela got: Mîrê min! bêjim ka bo çî ez jînê bo xwe naînim! Mîr gotê belê kerem bike bêje. Îsê Dela got: Mîrê min! divê ew jina ez bo xwe bînim ya diz û hîz bît. Piştî hingê me'neya gotinên Îsê Mîri ji bo ehlê dîwanê wîsa got: Heke jin ya diz bît, dizîyê ji mala mîrê xwe biket, tiştên wî vegirît, bo mêvana bihêlît, yanî paşxwane hebît, tiştî ji malê xilas neket. Diza mala xwe bît, ne diza mala xelkê bît. Hîzbît, hez wî biket, hez kesê din neket. (Kızılkaya, 2022)

6- Hevaliya Îsê Dela û Pîremêrî

Versiyon 1

Rojekê Mîr dibêjîte Îsê Dela tu serbestî ji bo xwe jinekê hilbijêrî, kiça kê bît, da em bo te bixwazîn. Îsê derdikeve û dest bi rêvingiyê diket û da kû ji bo xwe bergerhana jin xwstinê biket. Pîremêrek dibête rêhevalê wî û pêkve rêvingiyê diken. Pêkve têne rexê avekê/çemekê da derbas bibin. Îsê dibîne ku pîremêr dê bikevîte di avê da û dê av wî bibet. Îsê got: Mamo! Me du pê hene, divê em bikin sê pê, pîremêrî got: Xwedê du pê dayîne me, ji şola Xwedê neaxive. Îsê darek îna da pîremêrî û gotê ev dare bo te, bi de ber xwe. Piştî hingê evraziyek kete rêka wan de, Îsê got: Mamo! Divê yek ji me yekê bidete piştî xwe. Pîremêrî got: Xwedê ji te razî! Ez pîremêr im, ez neşêm birêve biçim, dê çawa te deme piştî xwe. Îsê got: Baş e tu dizanî. Piştî hingê ketina deştekê, li wê deştê genim yê çand, Îsê got: Genimo xwezî min zanîba ka xwedanî tu xwarî an ne. Pîremêrî carek din ma hêbetî û got: Xwedê ji te razîbe, hêj genim nedurîye û nerakirîye, xwedan dê çawa xwetin, eve çî gotinê dîna ne tu dibêjî? Îsê got: Mamo hema min jî we got. Geheştine gundekê, Îsê dîsa got: Ez nizanim ka ez mêvanê Xwedê me, an jî mêvanê benya me? Pîremêrî carek din ma hêbetî got: Eve maye te negotî, pîremêrî Îsê ligel xwe bire mala xwe. Îsê Dela got: Xaniyê te baş e, belê li ser stûnekê ye. Pîremêrî ew pirsên Îsê Dela di rêda ji wî kirin ji bo kiça xwe gotin. Gotê kiça xwe ewî ez di rê de gelek aciz kirim. Kiça wî got: Dema gote te “Me du pê hene divê em bikin sê pê” ewî behsa darî bû, da hûn bidin ber xwe û da ji çemî derbas bibin. Dema gotî “divê yek ji me yekê bidete piştî xwe” yanî rêka me evraziye divê yek ji me bo yê din sohbetekê biket da rêka me kurt bibît û da evrazî li ber me zehmet nekevît. Dema gotî: Ka xwedanê genîmî tu xwarî an ne, yanî xwedanê genîmî qerdare, çî selem hene an ne. Dema gotî: Ka ez mêvanê Xweda me an mêvanê evdame, ka ez dê biçime mala kesekê an jî dê biçime mizgeftê, dema gotî xaniyê te li ser stûnekê ye yanî ev jinike ya leng e. Pîremêrî gote kiça xwe, babo! Tu ji bo vî Mîrovî başî, pîremêrî kiça xwe li Îsê nikah kir. (Kızılkaya, 2022)

Versiyon 2

Di versiyonek din da ev serpehatîye bi şiklekê din tete vegotin. Carekê Mîr Îsê gazi diket. Dibêjîte: Min divê tu ji bo min bêjî dema agir li bin avê dihilbît ka bo çî dengê kelîne ji avê têt. Îsê jî derketîye rêvingiyê da kû vekolînêkê biket û piştî hingê bersiva Mîri bidet. Di versiyana me li jorî behsa wê kirî û versiyona din wek yekin, bes li serê revingiyê de behsê avê û sê pê naêt kirin. Di versiyona din de behsek tete kirin ku di versiyona jor de nehatiye kirin. Ew jî ewe ku Îsê ligel pîremêrî naçîte mala wî, diçîte mizgeftê, dema pîremêr diçîte mala xwe behsa rêvingiya xwe û Îsê bo kiça xwe diket.

Kiça wî jî dibêjîtê babê xwe ew kîve çû, te bo çî ew ligel xwe neîna mal. Pîremêr dibêjîtê kiça xwe ew çû mizgeftê. Kiça wî jî sîh nana û dazdeh hêka didete babê xwe û dibêjîtê: Babo! Van nan û hêka bo wî bibe mizgeftê, belê di rêkê da qed nexwe, da hejmara wan kêr nebît. Pîremêr çanteyê xwe dihilgîrît û diçîtê mizgeftê. Pîremêr di rêda zêde bîrsî dibît, du nan û du hêka dixwet. Dema têtê mizgeftê nano hêkan didete Îsê, Îsê jî dest pê diket ewil nanî, piştî hingê jî hêkan dihejmêrît. Paşê Îsê dibêjê pîremêrî li nik we meh çend rojîn, Pîremêr dibêjê: Sîh roj in. Îsê dibêje nexêr mehên we bist û heşt rojîn, piştî hingê Îsê dibêjîtê dê bibejê ka li nik we sal çend rojîn. Pîremêr carek din dibêjîtê li nik me sal jî dazdeh meh in. Carek din Îsê dibêjît: Min ewil gotibû ku ev Mîrove yê durist nîne, eve Mîrovekê bêaqil û dîne. Pîremêr xatra xwe jê dixwaze û diçe mala xwe û dibêjîtê kiça xwe, babo! Min gote te eve Mîrovekê dîne, belê te ji min bawer nekîr. Kiça wî gotê babo carek din çî çêbû, ka bo min bêje. Pîremêrî gotê kiça min! Dema wî nan hejmartî gote min mehên we çend rojîn? Min gote wî: Sîh rojîn. Wî gote min: Nexêr mehên we ne sîh rojîn, bist û heşt rôjîn. Dema gote min: Salên we çend mehîn? Min gotê: Dazdeh mehîn. Wî getê min: Nexêr, ne dazdeh mehin, deh mehin. Kiça wî gotê: Babo! Ew Mîrov dîn nîne, tu tenegeştî. Min gotibû te çî nan û hêkan di rê de nexwe, belê heçkû te neşîyaye nefsa xwe. Pîremêrî gote kiça xwe belê min du nan û dû hêk xwarin, kiça wî gotê: Babo! Min li gor hejmara rojên mehan û mehên salan nan û hêk dana bûn. Te du nan û du hêk xwarin û ev hejmare xirapkir. Wî ji ber hinde wîsa gotîye. Here wî bîne mala me, da ew bibe mêvanê me. Îsê dibe mêvanê wan, kiça pîremêrî dibêjîtê Îsê Dela dê bo me bêje tu hatiye vêrê çî? Îsê Dela jî hal û meselên xwe bo kiça pîremêrî dibêjît. Kiça pîremêrî dibêjê: Dema agir li bin avê dihilbe û av dikele. Av hin qeder aciz û bê hal dibe, di acizahîyên xwe de dibêjît: Wey daro! Bihar û havîna tu maye bê av, tu da hişk û zuha bî, ez hatim min binê te ter kir, ez ketime nav te da, tu şîr bûyî û te xeml û koka xwe girt. Tu niha boye agir û vê bi serê min tînî. (Engin A. , 1990)

7- Mîr û Mezinên Zêbariyan

Rojekê Mîr mezinên Zebariyan gazikirin û gotê: Divê hûn diravê/xercê biden, dema ew diçin ser axa xwe dibêjin em çu diravê nadin, carek din Mîr wan gazî diket û dibêjîtê ka hûn bo çî diravê nadin? Careka din dibêjin: Em dê diravê bidin, dema carek din diçin ser axa xwe dîsa dibêjin em xercê nadin. Mîr siwala xwe bi Îsê diket ka ev Mîrove bo çî wîsa hereket dîkin û diravê nadin. Îsê dibêjît: Mîrê min! Ne binasê wan in, Mîrî gotê: Be binasên çine? Îsê gote Mîrî binasê axa wan in, axa zêbariyan nêre, em dê wan bi awayekê din ceribînin. Ka ew dê diravê biden an ne? Em dê hindek axê ji devera zêbarîya înin danîne bin mehfûran da, axê reşînin û mehfûran jî danîne ser, maqûlên zêbariyan bila li ser mehfûran rûnin, heke dîsa gotin em diravê nadin ew binasê axê ne, heke dirav dan wê gavê ne binasê axê ne, bi wî awayî ceribandî, dîsa wan gotin em diravê nadin.

8- Edalet Hebe Xweşî Jî Dê Hebe

Rojekê Mîrî got: Kîjan cih xweş e, Îsê gotê: Mîrê min Sipne xweş e. Mîrî carek din got: Îsê kîjan cih nexweş e, Îsê dîsa gotê: Sipne. Mîr gîrnîjî, wê gavê Mîr got: Gelfî ehlê dîwanê! Hûn dizanin Îsê çî dibêje? Ehlê dîwanê got: Ne em nizanîn, Mîrî got: dibêje Sipne hem xweş e, hem jî nexweş e. Hûn dizanin xweşî û nexweşîyên wê çî ne? Heke hukimdarê kelata Amêdiyê bi edalet bît, Sipne xweş e, heke hukimdarê kelata Amêdiyê zalim bît, Sipne nexweş e. (Kızılkaya, 2022)

9- Tamahiya Malê Dinyayê

Rojekê Mîri got: Îsê! Çi tişt dê Mîrovî serda bibet, Îsê gotê: Tamahî. Mîri got: Çawa tamahî? Piştî hingê Îsê Dela tirarekê/taseke zêr dikete bin axê re, carekê Îsê û Mîr diçine wî cihî geryanê. Îsê bi kupalê xwe ve wî cihî dikole, ew tirare li wêrê veşartî dertêxît. Mîr dibîne ku ew tişte gelek bi qîmet û jêhatîye. Mîri got: Eve çi ye? Îsê got: Eve tirarek zêr e, babê min ev tirare kirîye di vêderê de û veşartîye. Belê wesiyetek babê min heye, heçî kesê pişkilekê bikete di devê xwe de ka tama wê çawaye, vî tiştî bidene wî, Mîr pişkilekê gerya da bikete di devê xwe de, Îsê gotê: Mîrê min were, min tu ceribandî, te dît ka tamahiye çawa tu serda birî û çi bi serê te îna. Mîri got: Belê, tamahî gû jî bi Mîrov dide xwarin. (Kızılkaya, 2022)

10- Sindûqa Parên Mîr Xwalî Bû

Rojekê Mîr dibêjîte Îsê sindûqa me ya para xwalî bûye, debara me têra sal bi sal naket, em çi bikên, xelk xercê didet belê têra naket, Îsê gotê: Em dê çar şertan biken ferz, ew kesê ev şerte li nik wî hebin em dê xercê jî wî bistînin. Ev kesê navê wî Ferhan bît, ew kesê bîrê biket (Bîr; cihê çêkirina şel û şepkan e), ew kesê serê wî keçel bît, ew kesê hewêciyên wî durist nebin. Ew kesê ji yek van tiştan li dev wî hebît dê xercê bidet, wê gavê dê têra me pare kom bibin. Qasidên Mîri çûne gundekê û şeq şeqa bîrê hate wan, qasidan got: Eve mecîdiyek me peyda kir, dor xanî zivirîn dîtî ku mîrovek li wêrê yê bîrê diket, gotin: Deh mecîdîya bide me, wî Mîrovî gotê: Bo çi? Qasidan gotê: Mîri ev tişte kirîye şert, ew kesê bîrê biket divê deh mecîdîya bidet. Wî mîrovî got: Heta niha kesê çu mecîdî ji min nexwestîne, eve çi xerce ez nadem, qasîdî şeqek li wî da û şeqê wî ji serî firî û dîtî ku ew mîrov yê keçel e, qasîdî gotê: Tu dê bîst mecîdîya bidey. Wî mîrovî got: Ez deh mecîdîya nadem, dê çawa bîst mecîdîya bidem, qasida pêhnek din jî lê dan, jina wî Mîrovî hat û got: Hewêciyên/gunên wî durist nînin hewe ew kuşt û peqand, qasidan gotê: Tu dê sîh mecîdîyan bidey. Wê gavê Mîrovek din hate wêrê û gote qasidan, we çi ji Ferhan divêt, qasidan got: Tu dê niha çil mecîdîyan bidey ku navê te jî Ferhan e. (Kızılkaya, 2022)

11-Şêrek Çûye Di Nav Rezî De Belê Wek Tula û Rûviyan Derketiye

Rojekê Mîr diçîte mala Îsê, wî demî Îsê li mal nebûye, Îsê jinek bi kemal û merîfet û xwedan edeb hebûye. Ev jine kiça baban bûye. Jina Îsê hêk ikramî Mîr kirin. Hêk reng reng bûne, Mîr têgeheşt ku Îsê li mal nîne û nabeyna wî û jina wî ya nexweş e. Mîr ji bo cerbe çûye mala Îsê, dema hêk danane ber Mîr zanî, Mîr rabû û hêk nexwarin, hindek dibêjin hêk xwarin, potîna xwe kire pê xwe, wê gavê nalçeya potîna (nalçe têxine binê potînan) wî ket, dema ketî nerakir, her wesa jinkê jî nerakir, dema Îsê hatîye mala xwe ev rewşe dît. Piştî xwe da jina xwe û çû dîwana Mîr, Mîr zanî ku kêyfa Îsê wekî berê ya xweş nîne, Mîri got: Min zanîye te rezeke heye, te rezê xwe dêm kiriye, Îsê got: Belê ezbenî. Mîr gotê: Te bo çi rezê xwe dêm kiriye? Îsê gotê: Mîrê min! Min dewsa şêrekê li nav rezê xwe dîtiye. Mîri gotê: Tu rast dibêjî, şêr çûye nav rezî da belê wextê ew şêr derketî wekî tule û rûviyan pûrt pêve nemaye, kesekê nezanî ka eve çi meseleye Mîr û Îsê di nabeyna xwe de diaxivin. Piştî hingê Îsê li mala xwe û jina xwe zivireye ve. (Kızılkaya, 2022).

Hakkari/Culemêrg Yöresinde Mir ve Îsê Dela'nın Söz ve Hikayeleri

ÖZET:

Kürt Halk edebiyatına göre Îsê Dela Mîr'e danışmanlık yapmıştır. Îsê Dela'nın danışmanlık yaptığı Mîr'in kim olduğu ve hangi yüzyılda yaşadığına dair halk tarafından farklı bilgiler nakledilmiştir. Mîr önemli bulduğu toplumsal olaylara dair Îsê'nin bilgisine başvurmuştur. Îsê de kendisine danışılan konularla ilgili olarak hakimane ve arifane bir şekilde sözlerini söylemiştir. Îsê'nin sözleri Kürt toplumunun kalbinde bir nakış gibi yerini almıştır. Aynı zamanda Îsê'nin hikâyeleri ve hikmetli sözleri Kürt toplumunda yaygın olarak yer almış ve Kürt Halk Edebiyatında önemli bir yer tutmuştur. Bu hikâyeler hem geçmişte toplum üzerinde ciddi bir etki bırakmış, hem de toplumda kanaat önderleri ve bilge kişiler tarafından yeni nesillere aktarılmıştır. Diğer Kürt yörelerinde olduğu gibi Hakkâri yöresinde de bu hikâyeler kış mevsimlerinde genellikle kara ve uzun gecelerde köşklere ve divanlarda anlatılmıştır. Mîr ve Îsê hikâyelerinin konuları çeşitlidir. Hayatın her alanında bu hikâyeler Kürt toplumunda yerini almıştır. Bu hikâyeler ve sözler arasında nükte, şaka, öğütler kendini göstermiştir. Türk Halk edebiyatında Nasrettin hoca'nın hikâyeleri halk arasında nasıl yayılmışsa, aynı şekilde Kürt Halk edebiyatında da Îsê'nin hikâyeleri aynı şekilde yayılmış ve halk tarafından sevilmiştir. Îsê Dela'nın hikmetli sözleri bir küpe gibi insanın her an kulağına takması gerekmektedir. Aynı şekilde bu hikâyeler bir yolcunun yolunu kaybetmemesi için yol göstericidir. Bu nedenle bu makalede Kürt Halk Edebiyatının Hakkâri yöresinde yaygın olan Îsê'nin hikâyeleri ve hikmetli sözlerini çalıştık. Ayrıca hikâyelerin temaları üzerinde durduk ve hikâyelerin sosyal arka planını yeni nesillere aktarmanın öneminden bahsettik.

Anahtar Kelimeler: *Mîr, Îsê Dela, Danışman, Hakkâri, Hikâyeler, Halk Edebiyatı*

In Hakarian/ Culamerg District Tales and Proverbs of Meer and Ise Dela

Abstract:

According to the literature of Kurdish Folk literature, Îsê Dela was an advisor to Mîr. Different information has been conveyed by the public about who Mîr is and what century he lived in. Mîr has resorted to Îsê's knowledge of social events that he considers important. Îsê also said his words in a judged and admicable manner regarding the issues he was consulted on. Îsê's words have taken their place as an embroidery at the heart of Kurdish society. At the same time, Îsê's stories and wise words have been widely involved in Kurdish society and have an important place in Kurdish Folk Literature. These stories have had a serious impact on society in the past and have been passed on to new generations by opinion leaders and wise people in society. As in other Kurdish regions, these stories are usually described in mansions and divans on land and long nights in winter. The subjects of the Mîr and Îsê stories are

